

„A kelet-európai történelem kutatása a német történetírás egyik leginnovatívabb területének bizonyul”

Beszélgetés Joachim von Puttkamerrel

Joachim von Puttkamer 1986 és 1994 között újkori és kelet-európai történelmet, valamint közgazdaságtant tanult Freiburgban és Londonban. 1994-től 2002-ig a freiburgi egyetem tudományos munkatársa. Itt szerezte meg doktori fokozatát 1994-ben és habilitált 2000-ben. Jelenleg a jénai Friedrich Schiller Egyetem professzora, s ugyanitt a 20. századi kelet-európai történelmet összehasonlító perspektívában vizsgáló Imre Kertész Kolleg társigazgatója. Legjelentősebb munkái: „Schulalltag und nationale Integration in Ungarn, Slowaken, Rumänen und Siebenbürger Sachsen in der Auseinandersetzung mit der ungarischen Staatsidee, 1867-1914” (München: Oldenbourg Verlag, 2003), valamint „Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert” (München: Oldenbourg Verlag, 2010).

Kérem, meséljen karrierje kezdetéről és annak jelentősebb állomásairól?

Történelem tanulmányaimat 1986-ban, a Gorbacsov-érában kezdtem Freiburgban. Akkor, amikor a revizionizmus és a társadalomtörténet a korai Szovjetunió működésének belső logikáját illetően nagyon érdekes, új perspektívákat kínált, s megkezdődött a szovjet blokk szétesése. Pályám fontos állomásának tekinthető 1989–1990 között a londoni *School of Slavonic and East European Studies*-ban Péter László irányításával végzett MA-kurzus. A PhD-disszertációm 1994-ben született a freiburgi egyetemen az oroszországi munkásvédelmi törvényhozásról, ezt követően a habilitációs dolgozatomat 2000-ben védtem meg a nacionalista oktatási politika mindennapi aspektusairól a dualista Monarchia Magyarországon.

Londonban, az SSEES-ben betekintést nyertem a brit egyetemi rendszerbe. Teljesen új élmény volt, hogy szinte minden héten meg kellett vitatnunk egy nagy jelentőségű problémát. Ezekben a hónapokban talán több szekundér irodalmat olvastam, mint az azt megelőző három évben összesen Freiburgban. Mindemellett megismertem a tanár–diák kapcsolat egy új formáját is, akkor, amikor ledőlt a berlini fal, és új, izgalmas fejlemények hozták lázba Kelet-Európát és a Szovjetuniót, s ezek szinte minden nap vitára készítettek.

A PhD-értekezésemhez kapcsolódó kutatómunka elég hosszú oroszországi, főként szentpétervári utazásokkal járt együtt. Ekkor egészen váratlanul a levéltári forrásokhoz való hozzáférés korlátlanra vált, legalábbis a cári időszakot illetően. Meglehetősen inspiráló feladat volt az oroszországi társadalombiztosítás kezdeteit vizsgálni akkor, amikor ennek alapjai ismét kockán forogtak, és amikor elkezdtek történeti irányultságú kutatást folytatni a forradalom előtti korszakról, s új keletű érdeklődés mutatkozott Sztolipin mint felelős és nagyhatalmú államférfi és reformer iránt.

A német egyetemi rendszer megköveteli a PhD-értekezés után egy másik kutatási téma választását, így figyelmemet az 1990-es évek közepén Magyarország története felé fordítottam. A feladat, hogy párhuzamba állítsak két olyan társadalmat, melyek a 19. században a földbirtokos nemességre alapultak, de radikálisan különböző politikai rendszerrel bírtak,

néha kockázatos volt, s néha zsákutcába is jutott. Mindemellett a kutatás frissítően hatott rám, és új szemszögből kínált betekintést Közép- és Kelet-Európa modern kori történetének alapproblémáiba. 2001 óta a jénai Friedrich Schiller Egyetemen Kelet-Európa történetének professzora vagyok. 2010-ben Włodzimierz Borodziejzel együtt megalapítottuk az Imre Kertész Kolleg-ot.

Melyek voltak a legfontosabb intellektuális vagy egyéb hatások, amelyek a kutatásait meghatározták? Kik voltak azok az oktatók vagy kutatók, akik a legnagyobb befolyást gyakoroltak a munkájára?

A legnagyobb hatású egyetemi oktatóm Gottfried Schramm (Freiburg) volt, aki érdeklődésemet a kelet-európai összehasonlító perspektíva kínálta lehetőségekre irányította, s kiélezte fogékonyságomat a váratlanra és a nem megszokottra. Tóth István György (Budapest) bevezetett a magyar történelembe, különös tekintettel a korai magyar történelemre, s felhívta figyelmemet a közösségek erejére és a további nyelvek tanulásának szükségességére. Péter László megtanította, hogy a nacionalizmust nem lehet legyőzni kompromisszumok kötésével. És mégis, az a meggyőződése, hogy az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés remek példája annak, hogyan lehet egy stabil alkotmányos kerethez közös alapot találni, amihez ebben az esetben a Pragmatica Sanctio korai gyökereihez nyúltak vissza, fontos lecke volt számomra abban a tekintetben, hogy mit érhet el egy államférfiúi képességekkel megáldott politikus egy látszólag reménytelen helyzetben.

Mostanában sokat tanultam jénai kollégáimtól, Lutz Niethammertől és Volkhard Knigétől arra vonatkozóan, hogy miként szemléljük a történelem szerepét a nyilvános szférában és az egyénre gyakorolt hatását. Az ő kérdésfeltevéseik azt mutatják, hogy mindig is tudatában vannak annak a ténynek, hogy minden fogalomnak, amelyet történészként használunk, megvan a saját története, és e fogalmak mélyen beágyazódnak azokba a problémákba, melyek kezelésében segítségünkre kellene lenniük. Továbbá a mindennapos közös munka Włodzimierz Borodziejzel a többi teendő mellett csodálatos tanulási folyamat abban a tekintetben, hogy miként tartunk távolságot, néha ironikusan is, a tanulmányozni kívánt anyagtól, hogy szabályszerűséget keressünk abban, ami rendkívül bonyolultnak tűnik, s hogy ne essünk a jól megalapozott nemzeti mitológiák áldozatául.

A dualizmus kori Magyarország történetével is foglalkozott kiterjedt levéltári kutatást folytatva. Sőt, habilitációs dolgozatának témája is a kiegyezést követő magyar oktatáspolitikára volt. Melyek legjelentősebb kutatási eredményei ezen a téren?

Az elemzés egyik legfontosabb megállapítása az, hogy a nacionalizmus nem egyfajta aberráció volt, hanem komoly hajtóerő az oktatási rendszer fejlesztésében. A magyarosítás szorosán összefonódott azzal a már korábban is látható erőfeszítéssel, hogy átfogó normákat dolgozzanak ki és érvényesítsenek a tanárok képzését, a tanterveket és az iskolaépületek állapotát illetően. Izgalmas volt látni, hogy az 1907-es Lex Apponyi valójában sokkal inkább a felekezeti fenntartású iskolákhoz való visszatérést tűzte ki célként, mintsem állami elemi iskolák terjesztését, amit a korábbi politikai elit hirdetett, ugyanakkor támogatta a tanárokat az egyházi feletteseikkel szemben támasztott követeléseik kapcsán. A román és erdélyi szász iskolák erősebbé váltak a magyarosítás nemzetiségi túlkapásai ellen folytatott küzdelemben. A központosított oktatáspolitikára nagyon eltérő hatást váltott ki a Felvidéken és Erdélyben.

Az oktatást igyekeztem azon polgárok politikai és kulturális orientációjáért folytatott versengésként értelmezni, akik nemzetisége nem valami ősi, előre meghatározott volt.

Nyilvánvaló, hogy a magyar nacionalizmus jelentős előnnyel rendelkezett a szlovák, román vagy német versenytársaival szemben. Ezt alapul véve az oktatáspolitikai a mindennapi gyakorlatban integratív erőt képviselt, ami teljesen szemben állt a politikai polarizációval, amit a nacionalista retorika ösztönzött. Mégis ez utóbbi volt az, amely később, hosszú távon döntött a történelmi Magyarország sorsáról.

Hogyan ítéli meg munkája magyarországi recepcióját?

Örömmel fogadtam a magyar kollégáktól kapott dicséreteket, bár inkább élénkebb vitát, eszmecsere-t reméltem. Az erőfeszítések, hogy a könyvet magyarra fordítsuk, támogatás hiányában sikertelennek bizonyultak.

Őn az egyik alapítója és igazgatója a jénai Imre Kertész Kolleg-nek. Kérem, avasson be bennünket az intézmény struktúrájába és fő feladataiba!

Az Imre Kertész Kolleg kutatóintézetben Közép- és Kelet-Európára irányuló összehasonlító kutatásokat végzünk, s e témában megvitatjuk a historiográfia meghatározó trendjeit is. Rendszerint legfeljebb tíz ösztöndíjast hívunk meg három-tizenkettő hónapos időszakra. Az évente megközelítőleg száz jelentkező következtében a kiválasztási folyamat igen nagy versenyt eredményez. Ez lehetővé teszi, hogy neves tudósok és fiatalabb kollégák gyümölcsöző vitát folytassanak nem csupán a saját projektjeikről, hanem a régió történeti kutatásának alapproblémáiról is. Ezért fő céljaink egyike az, hogy történészként meghaladjuk a nemzeti látószöveget, támogassuk a további integrációt nemzetközi keretek között, illetve a kutatói közösségeket Európa-szerte s az óceánon túl. A jelentős történeti folyamatok mélyreható megértése egy belső és egy külső perspektívát is megkövetel, ezért igyekszünk közvetíteni e kettő között, elhomályosítani e kettő közötti különbségtételt, ha szerteosztatni persze nem is tudjuk azt.

A Kolleg elsősorban a történeti megismerésre és megfigyelésre irányítja a fókuszot, emellett a szakmában jelenleg domináns kulturális megközelítés mellett igyekszünk nem elhanyagolni a politikai, gazdasági és társadalmi folyamatok tanulmányozását sem.

A Kolleg igen ambiciózus publikációs célokat is kitűzött maga elé.

Egy négykötetes szintézisen dolgozunk Kelet- és Közép-Európa 20. századi történelméről, melynek szerzői nagyrészt az ösztöndíjasok és az állandó munkatársak. Fő témák közé tartozik például a háború és az erőszak, az államiság, a modernitás kihívásai és az intellektuális látóhatárok. Továbbá gondosan követjük a nyilvános vitákat Kelet- és Közép-Európa történetéről, ezeket dokumentáljuk a honlapunkon, hogy elérhetővé tegyük olyan kollégák számára is, akik nem olvasnak az adott nyelveken.

Az elmúlt néhány évtizedben a nemzetközi érdeklődés általában véve csökkenni látszik Kelet-Közép-Európa és Kelet-Európa története iránt. Mit gondol erről a folyamatról?

Az arab világ újabb keletű fejleményei következtében, a jugoszláv háborúk végét követően, illetve a legtöbb országnak az Európai Unióba történő belépésével e régió elveszítette korábbi reputációját, mely válságok és demokratikus ígérek izgalmas és kalandos területeként irányította a figyelmet a területre. Ez mindent egybevetve pozitív változás. Az ismét felerősödött érdeklődés a magyar történelem és politika iránt viszont az Orbán-kormány intézkedéseire adott reakció, egyedi eset.

Van mód arra, hogy ellensúlyozzuk ezt a változást? A Kolleg alapítása a német tudományos élet megújult érdeklődését mutatja Kelet-Közép-Európa felé, vagy csupán egyéni erőfeszítések eredménye?

A Kolleg alapítása mindkét tényező érvényesülését tanúsítja. A német politikai elit még mindig tudatában van Kelet-Közép-Európa fontosságának, s a kelet-európai történelem kutatása a német történetírás egyik leginnovatívabb területének bizonyul.

Mely kutatási irányt látja a legígéretesebbnek vagy a legproduktívabbnak a modern és jelen kori Kelet-Európa-történet területén? Melyek azok a legfrissebb munkák, amelyeket a legfontosabbaknak ítél?

A sztálini erőszak eredetéről szóló viták nagy figyelmet keltettek, mégis talán a helyi mozgató rugókra irányított fókusz vezethette azokat zsákutcába. Erre a legszembetűnőbb példa Timothy Snyder *Bloodlands* című kötete, mivel a szerző dekontextualizálja az erőszakot, és nem vizsgálja annak kulturális és politikai forrásait, inkább összekapcsolja azt a nemzeti zsarnokság narratíváival. Mégis Snydernek köszönhető a közérdeklődés tartós felkeltése a régió története és zavaros 20. századi múltja iránt.

Véleményem szerint jelenleg a legproduktívabb terület a késő szocialista időszak társadalom-, kultúr- és fogalomtörténete. Ezek lehetőséget adnak arra, hogy különbséget tegyünk az egymástól eltérő országok között, hogy az elnyomást sokkal inkább társadalmi gyakorlatként, mintsem egy idegen hatalomnak való behódolásként értelmezzük, és hogy összefüggésbe hozzuk a szocialista és poszt-szocialista országok tapasztalatát az európai és a nyugati világban végbement fejlődéssel minden területen.

Az utóbbi időben sok energiát fektettek a történeti narratívák és reprezentációk megfejlesztésébe egy olyan régióban, amely ellentmondásos emlékekkel terhelt. Úgy tűnik, a tudósok hajlanak arra, hogy a reprezentációk hiányosságairól beszéljenek, s az elnyomásra és a nemzet konszolidációjára koncentrálnak. Az azonban nem jelent túl nagy segítséget, ha a magyarországi vagy a lengyelországi fejlődést egy feltételezett normához, a német „Vergangenheitsbewältigung”-hoz, azaz a „múlt legyőzése”-hez mérjük, mint ahogy azt Timothy Garton Ash tette. Sokkal inkább arra kell törekednünk, hogy megértsük az adott társadalomban folytatott vitákat, melyek az ilyen reprezentációkban testet öltenek, és ezeket összefüggésbe hozzuk más európai országok fejlődésével. De Kelet-Közép-Európa sem maradt le abban, hogy a múltját tematizálja. Olyan irányzat vált dominánssá, amely a történelmet nem annyira a társadalom alapjairól folytatott nyilvános viták szférájának tekinti, hanem egy elüzletiesedett világban az egyén identitásának megerősítésére szolgáló eszköznek, olykor túlságosan is üzleti módszereket használva.

Milyen jövőbeli tudományos terveit vannak?

Jelenleg, amikor csak időm engedi, egy Lengyelország 1989–1990-es történetére irányuló kutatási projekten dolgozom, mely terveim szerint nem csak a kommunista uralom végeként, hanem a szocialista érából a posztszocialistába vezető átmenet döntő időszakaként is láthatóvá teszi ezt a periódust.

2013. augusztus

Az interjújt készítette: TOMKA BÉLA, fordította: TAMÁS ÁGNES